

Bygdemobilisering og lokal næringsutvikling

Trender i norsk landbruk

Harald A. Lein

Norsk senter for bygdeforskning

Saltstraumen

3. juni 2015

Norsk senter for bygdeforskning

- Privat stiftelse, Trondheim - nært samarbeid med NTNU
- 30 ansatte
- Forskningstema:
  - ✓ Lokalsamfunn, bygdeliv, kultur
  - ✓ Ressursforvaltning, miljø, landskap
  - ✓ Landbruk, verdikjeden for mat, næringsutvikling
  - ✓ Kommunal- og regionalutvikling, samhandling byer og bygder, sentrum og periferi
- Samfunnsforskning: sosiologi, geografi, sosialantropologi, statsvitenskap, agronomi, helsefag og bedriftsøkonomi

Landbruket spiller en nøkkelrolle i utviklingen av bygder og lokalsamfunn

- Trygg god mat
- Arbeidsplasser
- Kulturlandskap
- Bolyst
- Verdiskaping
- Turisme
- Utmark
- Energi
- Mineraler
- Vann
- Elv
- Fiber

**..men det er et større behov enn
noensinne å mobilisere for å
videreutvikle våre bygder!**

Listhaug vil gjennomføre «Regjeringens politiske plattform»

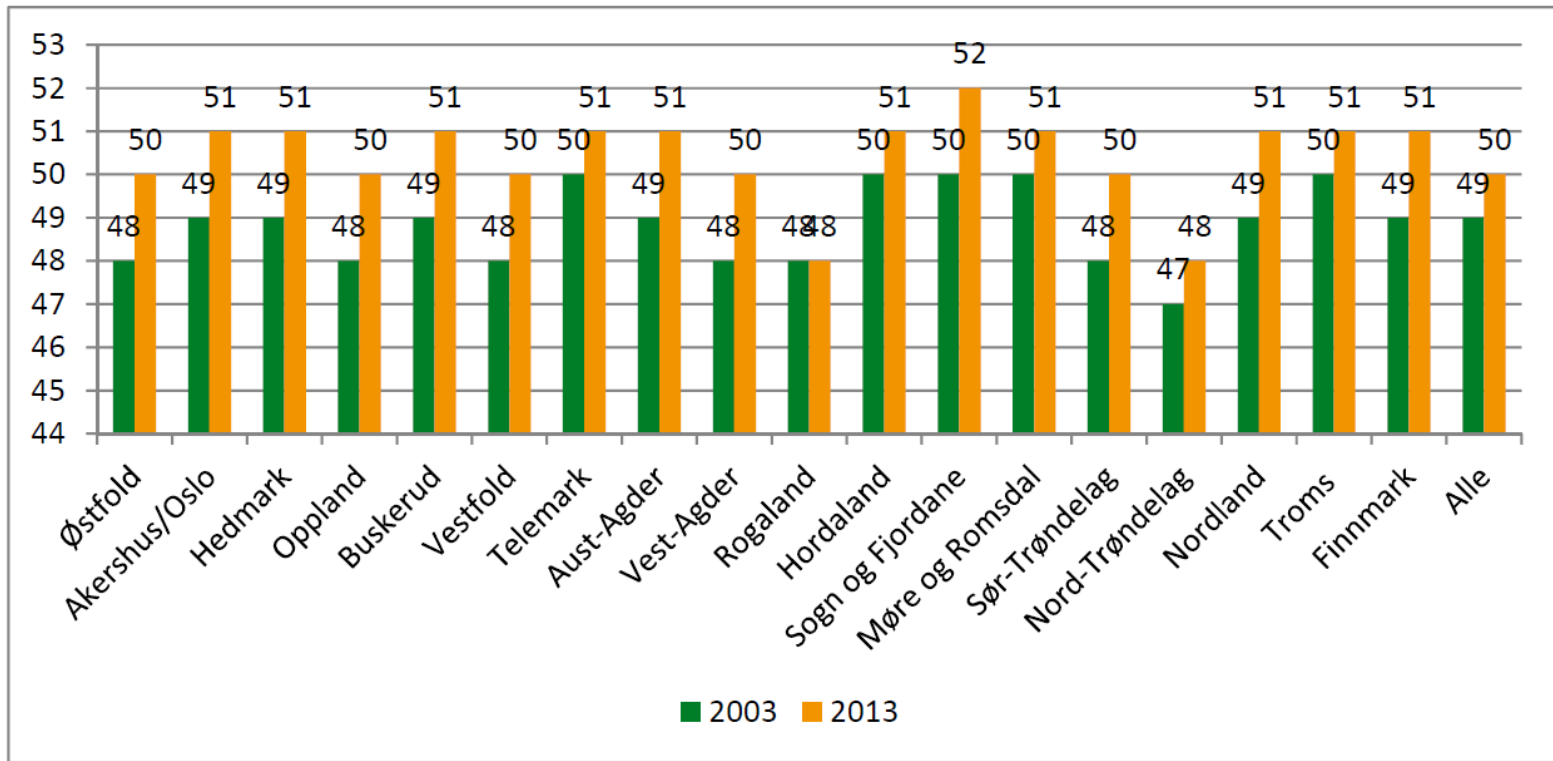
Politisk plattform

for en regjering utgått av Høyre og Fremskrittspartiet

- Kostnadseffektiv matproduksjon
- Høyest mulig sjølforsyning av trygg mat
- Økt produksjonsvolum
- Større eiendomsrett til bonden
- Nye inntektsmuligheter

- Tydeligere skille mellom landbrukspolitik og distriktspolitik
- Forenkling av lover, regler og støtteordninger
- Kvotebegrensninger og konsesjonsgrenser oppheves mest mulig
- Oppheve konsesjonsloven, boplikten, delingsforbud og priskontroll
- Vurdere en oppheving av driveplikten
- Åpne for bruk av aksjeselskap som selskapsform i landbruket
- Gjennomføre forenklinger og reduksjon av landbruksbyråkratiet
- Legge til rette for kompetanseutviklende tiltak i landbruket

Aldersutfordringen

Kilde: Statistisk sentralbyrå: <https://www.ssb.no/statistikkbanken>

Stor rekrutteringssvikt i landbruket:

4 av 10 bønder tror ikke noen vil overta gården

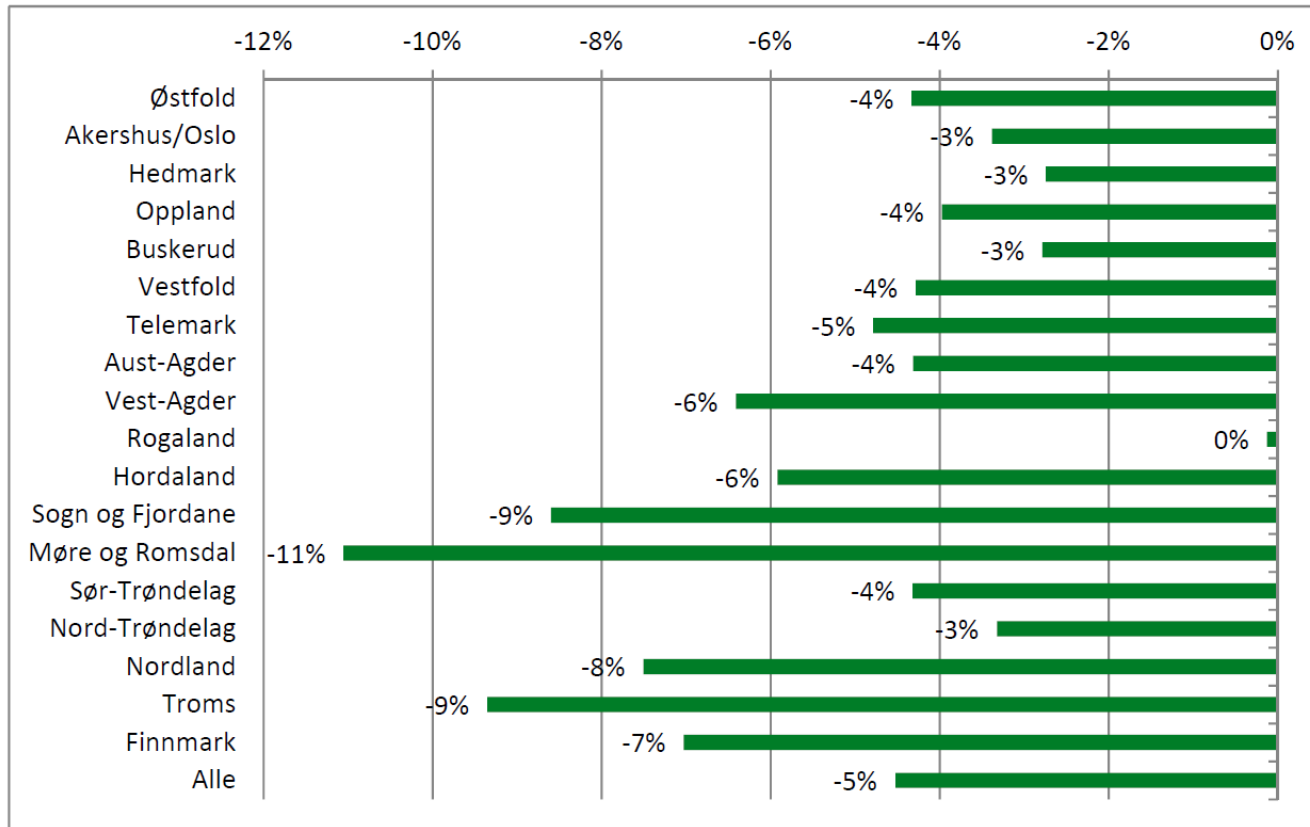

LEgger NED: Etter å ha vært drevet av familien i flere generasjoner, må Tor Buan (47) innse at det er slutt for Haugen gård i Stjordal. Sønnen Lasse (18) vil heller bli anleggsarbeider. Storebroren bygningsingeniør. Foto: ØYVIND NORDAHL NÆSS

Areal ut av drift

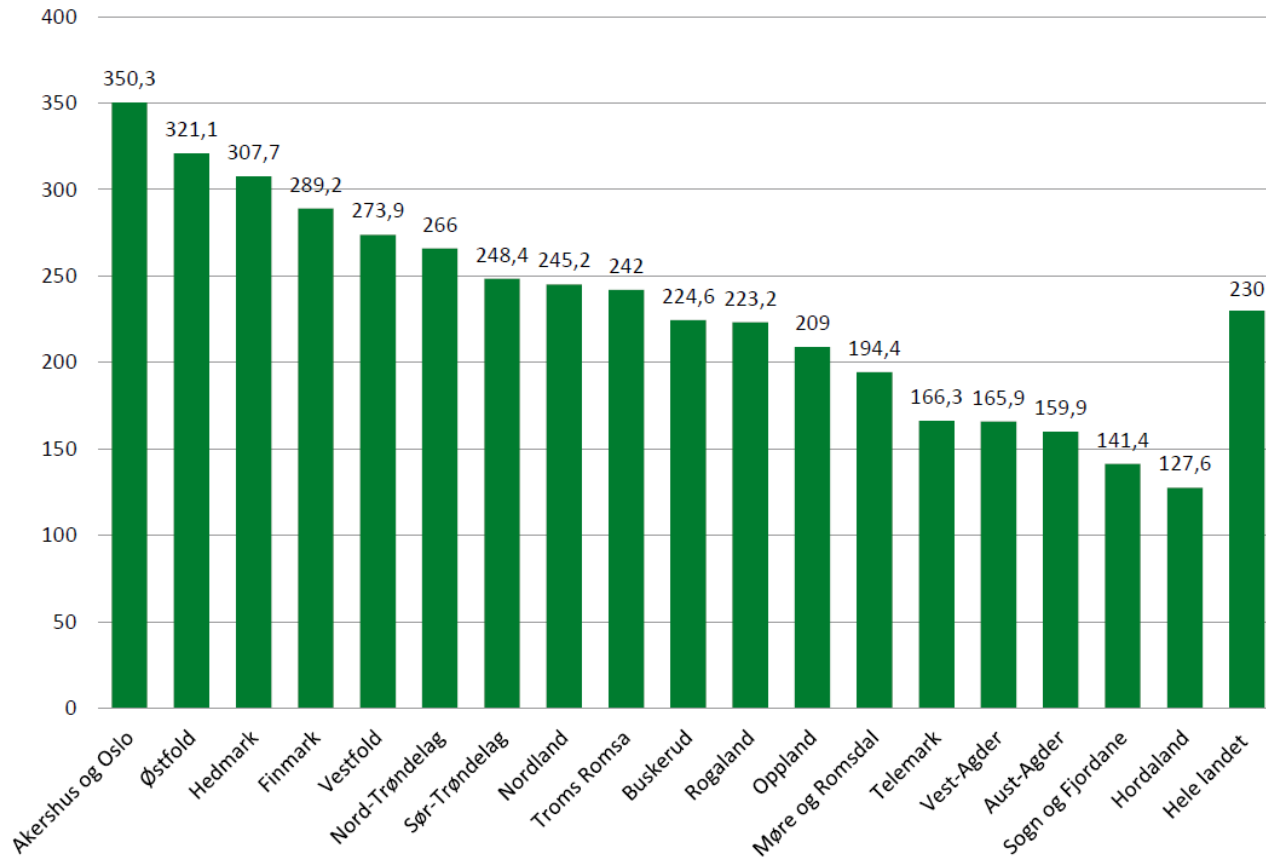
Figur 2.6 Prosentvis endring i jordbruksareal i drift, 2003–2012

Kilde: Statistikk for søknad om produksjonstilskudd, 2003 og 2013. Statens landbruksforvaltning.

Norsk jordbruk - Redusert arealbruk og fallende produksjon (AgriAnalyse)

Gj.sn. jordbruksareal per gårdsbruk

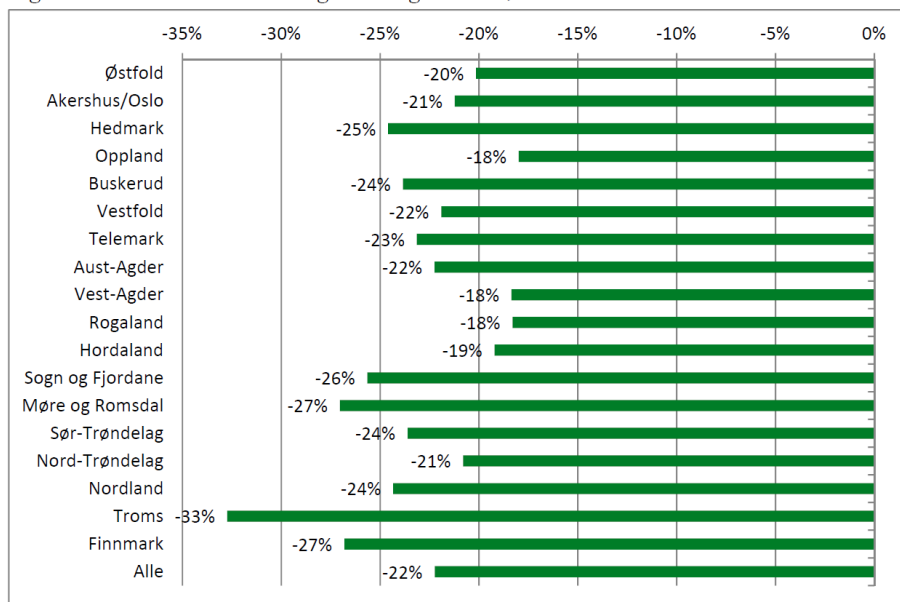

Kilde: SSB

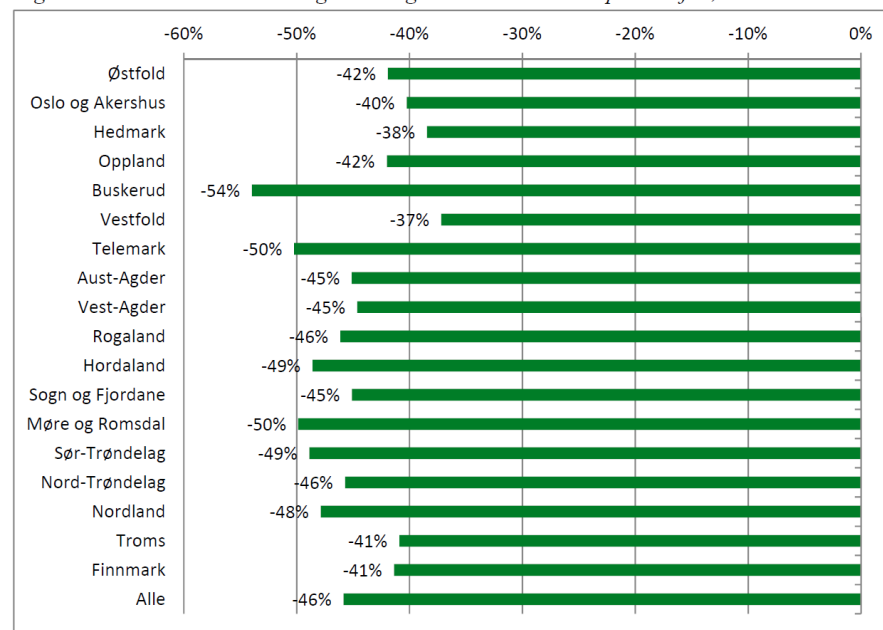
Kraftig nedgang i aktive gårdsbruk

Figur 2.2 Prosentvis endring i antall gårdsbruk, 2003–2012

Kilde: Statistikk for søknad om produksjonstilskudd. 2003 og 2013. Statens landbruksforvaltning.

Figur 4.2 Prosentvis endring i antall gårdsbruk med melkeproduksjon, 2003–2012

Kilde: Statistikk for søknad om produksjonstilskudd. 2003 og 2013. Statens landbruksforvaltning.

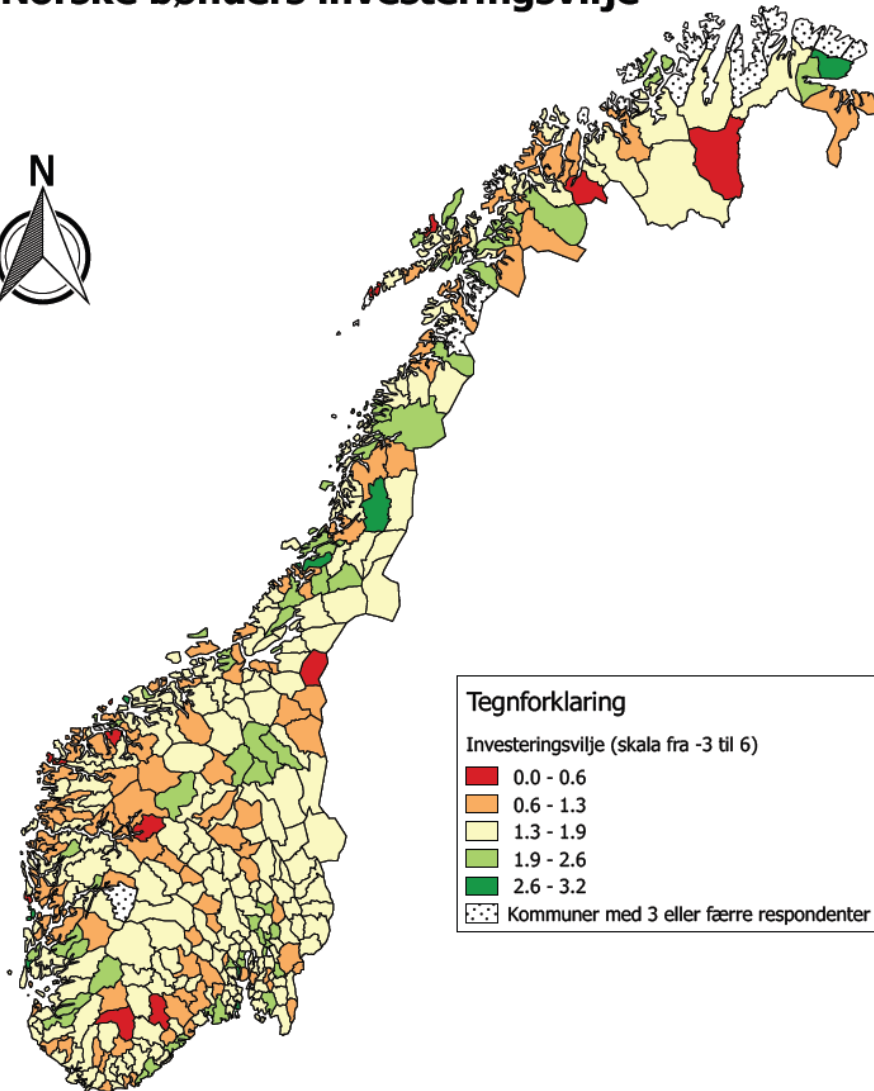
Norsk jordbruk - Redusert arealbruk og fallende produksjon (AgriAnalyse)

Trender i norsk landbruk 2002-2014

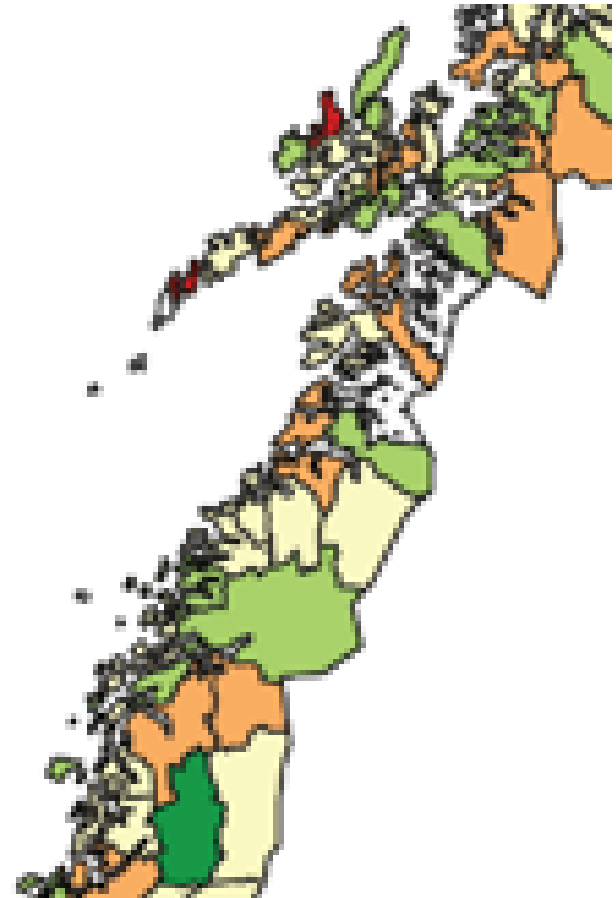
Norske bønders investeringsvilje

Tegnforklaring

Investeringsvilje (skala fra -3 til 6)

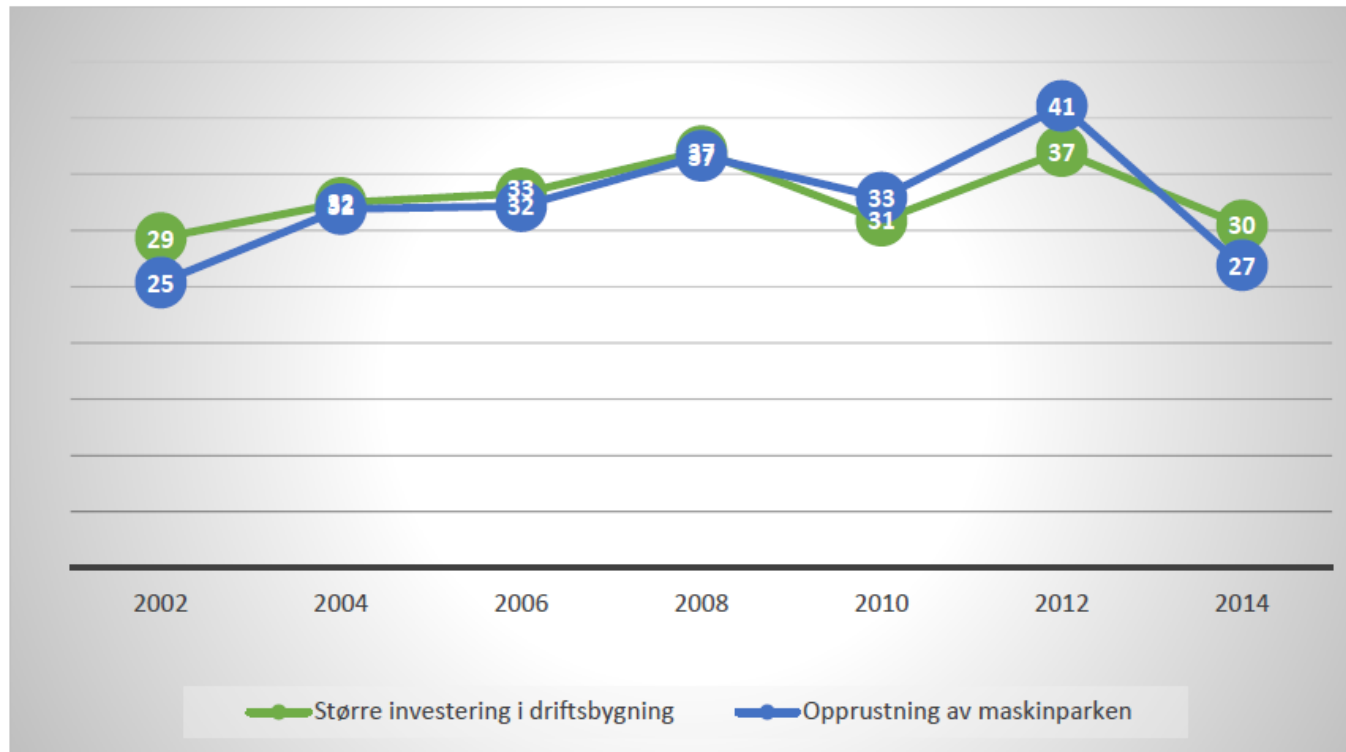
Red	0.0 - 0.6
Orange	0.6 - 1.3
Yellow	1.3 - 1.9
Light Green	1.9 - 2.6
Dark Green	2.6 - 3.2
Stippled	Kommuner med 3 eller færre respondenter

100 0 100 200 300 400 km

Investeringslysten avtar

Figur 3.2: Andel bønder som ser det som ganske eller svært sannsynlig at de vil foreta større investeringer i driftsbygninger og som regner med en viss eller betydelig opprustning av maskinparken de neste fem årene. Prosent.

Trender i norsk landbruk 2014 (Bygdeforskning)

Motivasjon for fremtidige investeringer

Inntekter fra bruket

Sammenheng mellom motivasjon for å investere og andel inntekt fra bruket

Størrelse

Sammenheng mellom motivasjon og størrelse

Alder

Unge satser mer

Rekruttering

Sammenheng mellom motivasjon og fremtidig rekruttering

Bjørkhaug, Hilde (2012) *Exploring the sociology of agriculture: Family farmers in Norway - future or past food producers?* Pp 283-303 in Ersaga, D. (red) *Sociological landscape: Theories, realities and trends*. InTeck.

VG Nett ▶ Nyheter ▶ Innenriks ▶ Artikkel
**Stor rekrutteringsvikt i landbruket:
4 av 10 bønder tror ikke noen vil overta gården**

LEGGER NED: Litter å ha vart drevet av familien i flere generasjoner, må Tor Buan (47) innse at det er slutt for Haugen gård i St. 31 anleggsmarkeder: Storbonden byggingstingener. Foto: ØYVIND NORDHAGEN/NESS
Publisert 24.02.14 - 19:53, endret 24.02.14 - 19:54 (VG NETT)
Av [Eirik Linaker Berglund](#), [Thor Harald Henriksen](#), [Frank Haugetveit](#), [Tor-Harald Bonde](#) og [Harald Væver](#)

Hovedsaken nå
[Les hele saken](#)

VG Nett ▶ Nyheter ▶ Innenriks ▶ Artikkel
Brynjar (18) vil bli bonde, men får
Høyre mener ny utredning viser at bondelaget driver skren

GÅRDANS: Brynjar Myhre (18) er snart ferdig videregående skole ved Senja videregående skole. Foto: PRIVAT
Publisert 26.02.14 - 13:12, endret 26.02.14 - 13:12 (VG NETT)
Av [Eirik Linaker Berglund](#)

Hovedsaken nå
[Les hele saken](#)

VG Nett ▶ Nyheter ▶ Innenriks ▶ Artikkel
Forskere: Viktig med jordbruk i distriktene
Stor spenning før vårens jordbruksoppgjør

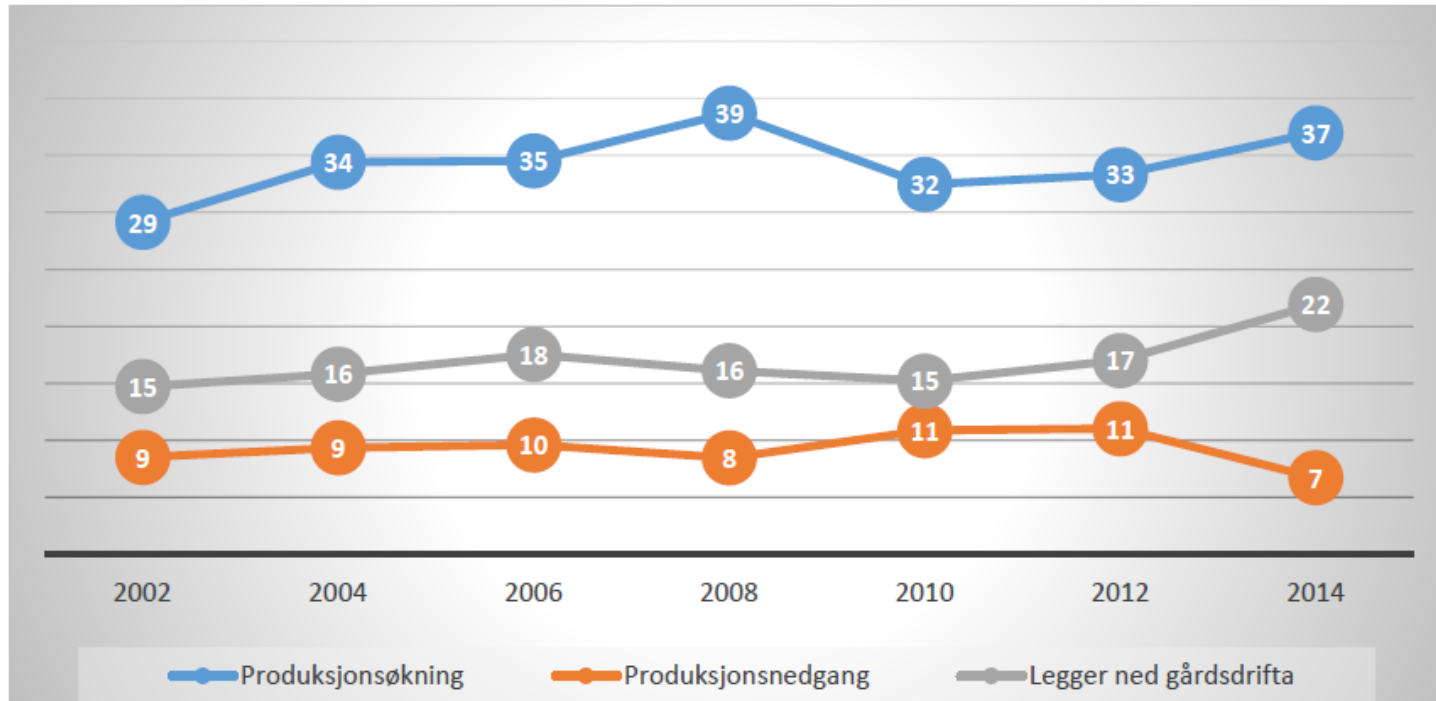

VIL GI FRP'EN SJANSE: Marit Øverås i Banda i Trøms er spent på fremtidens landbrukspolitikk. Foto: TOR FARSTAD
Publisert 25.02.14 - 17:15, endret 25.02.14 - 17:15 (VG NETT)
Av [Eirik Linaker Berglund](#) og [Thor Harald Henriksen](#)

Hovedsaken nå
[Les hele saken](#)

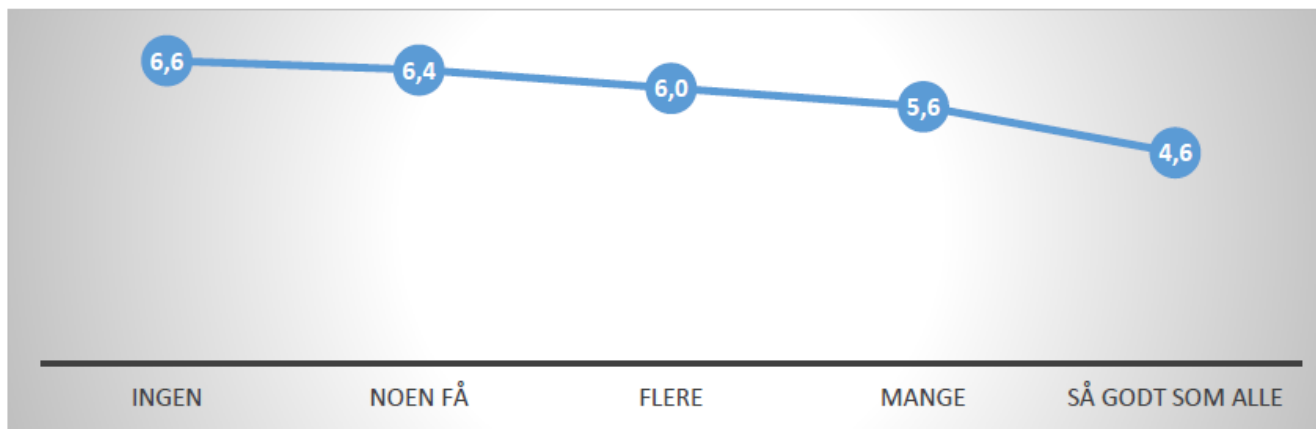
Og flere planlegger nedlegging av bruk

Figur 2.4: Andel bønder som ser produksjonsøkning, -nedgang eller avvikling som sannsynlig de neste fem årene. Tall for perioden 2002 til 2014. Prosent.

Trender i norsk landbruk 2014 (Bygdeforskning)

Fagmiljøet stagnerer og faller bort

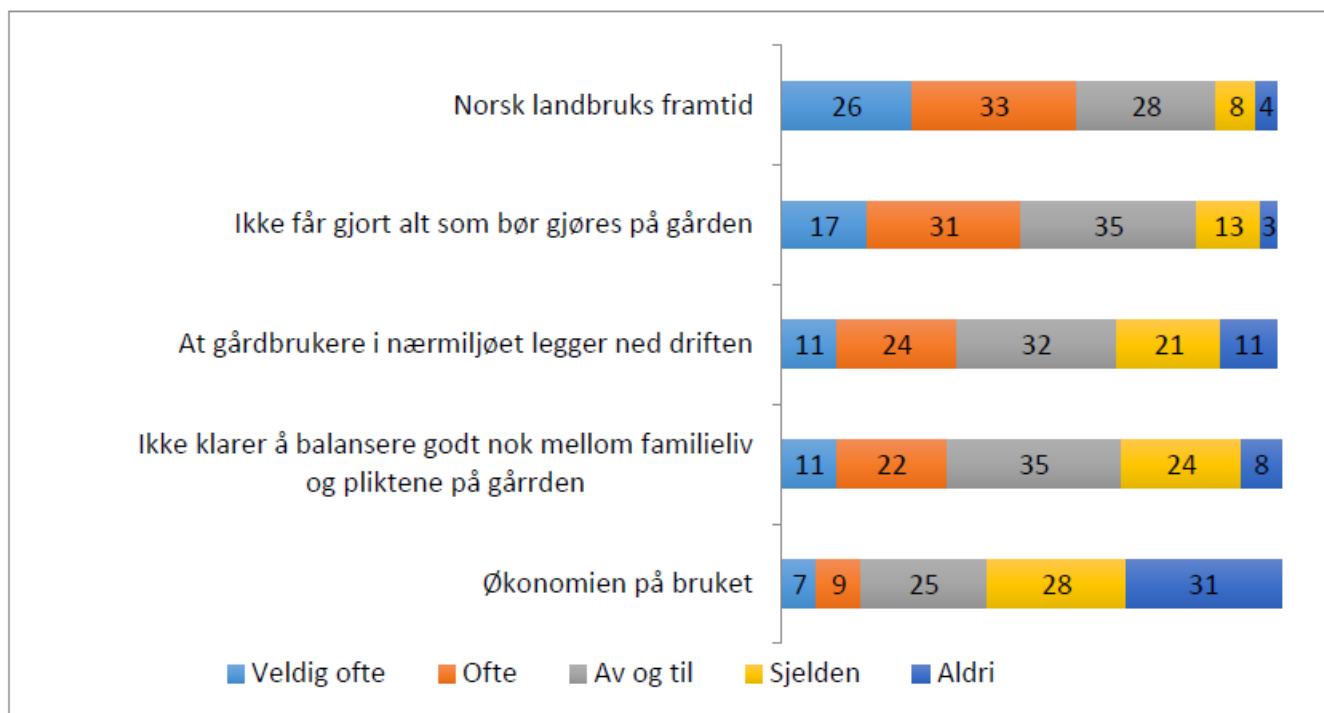

Figur 8.2: Fornøydhhet med det landbruksfaglige miljøet der en bor etter hvor mange bønder i nærmiljøet som har lagt ned drifta de siste fem årene. Gjennomsnittsverdier på en skala fra 1 (svært tilfreds) til 10 (svært utilfreds). Trender 2014.

Som vi ser er det en klar sammenheng mellom hvor mange av nabobøndene som har lagt ned drifta og hvor godt fornøyd man er med det landbruksfaglige miljøet hvor man bor. Desto flere bønder som har lagt ned i nærmiljøet til bonden, jo mer misfornøyd er han eller hun med det landbruksfaglige miljøet.

Trender i norsk landbruk 2014 (Bygdeforskning)

Mer å bekymre seg over

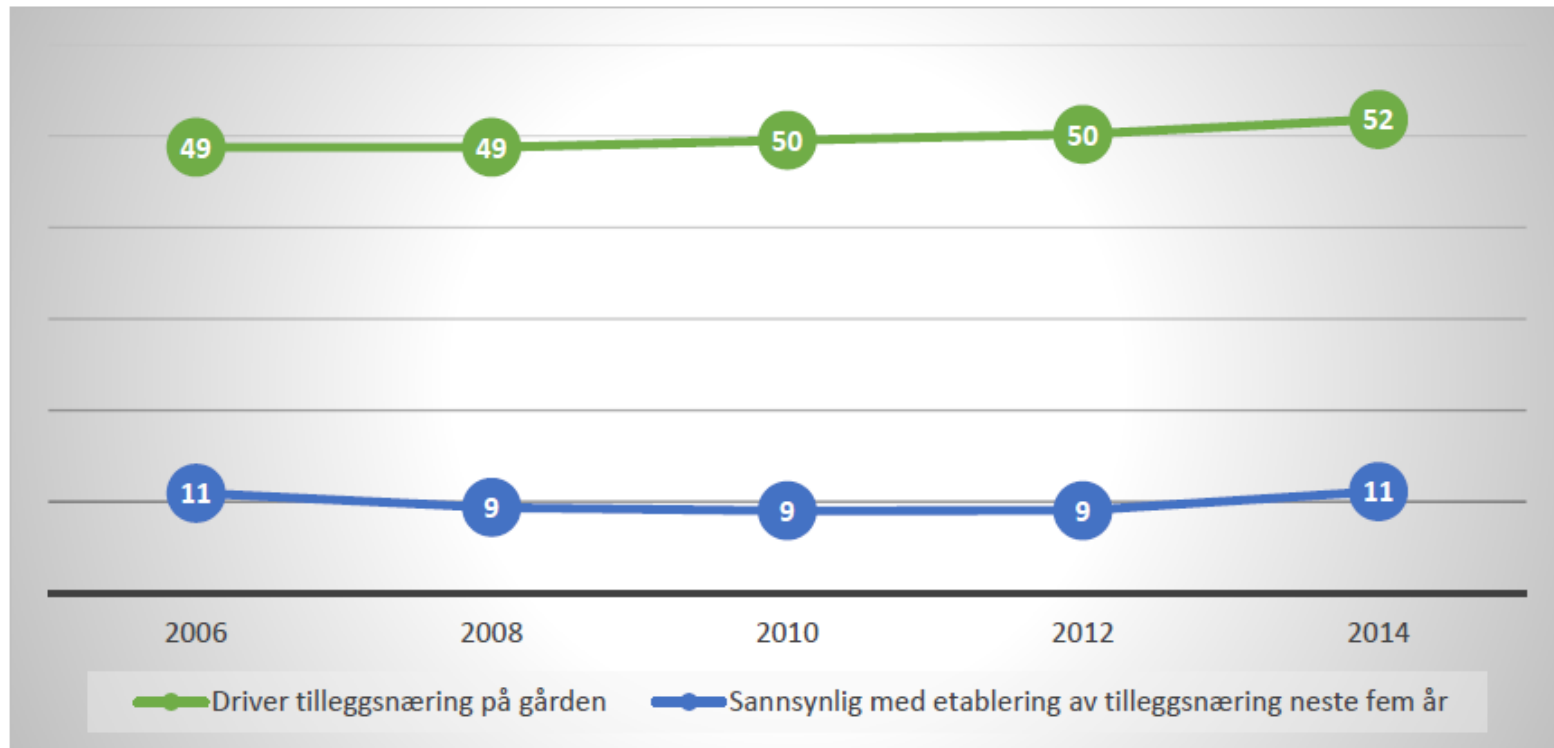
Figur 7.2: Hvor ofte bøndene i løpet av de siste seks månedene har bekymret seg for ulike forhold. Trender 2014. Prosent.

Trender i norsk landbruk 2014 (Bygdeforskning)

Liten interesse for nye næringer

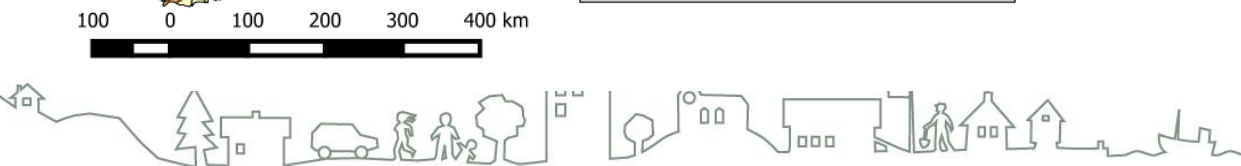
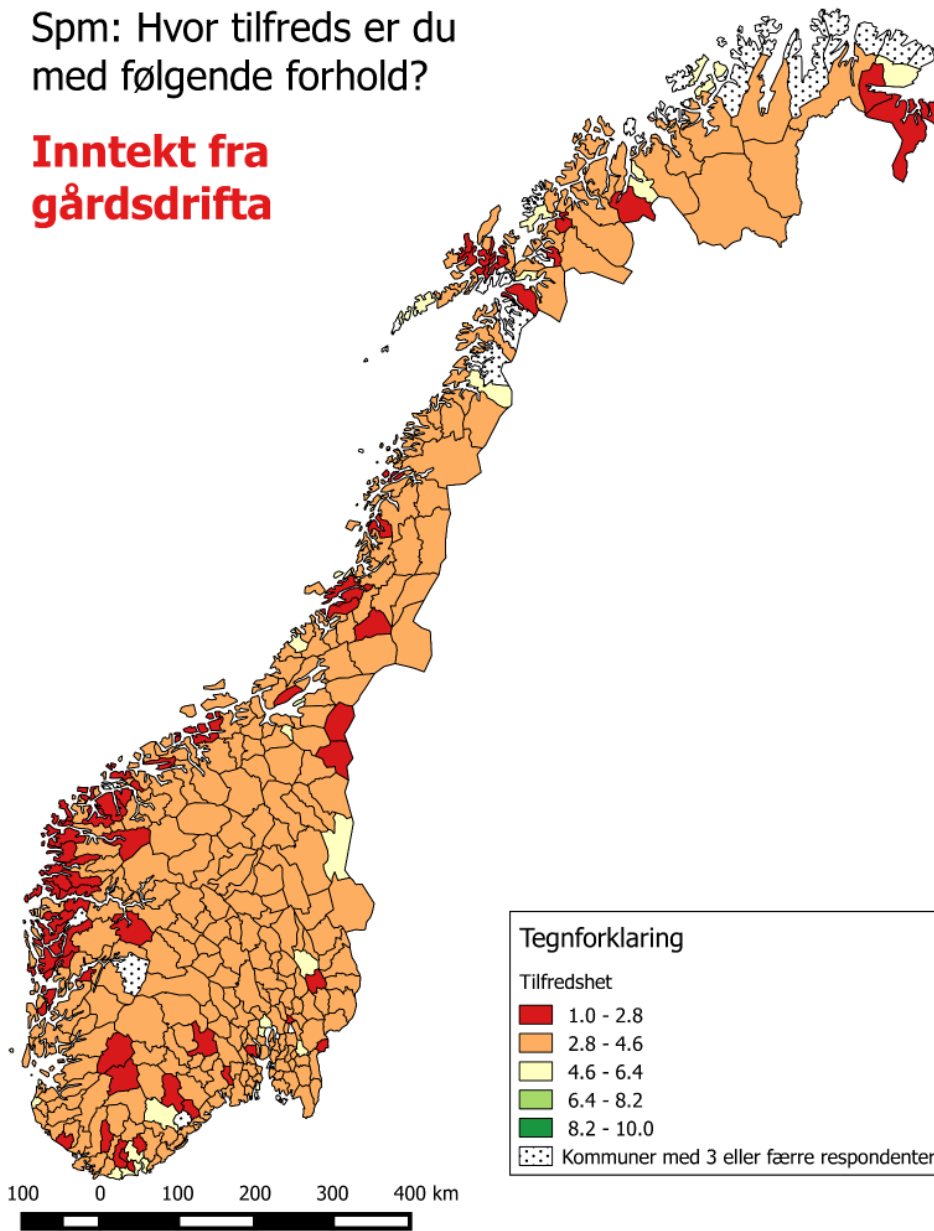

Figur 9.1: Andel gårdsbruk med tilleggsnæring (n=8272), og andel gårdsbruk uten tilleggsnæring (n=3304) som ser etablering av tilleggsnæring som sannsynlig de neste fem årene. Prosent.

Trender i norsk landbruk 2014 (Bygdeforskning)

Spm: Hvor tilfreds er du med følgende forhold?

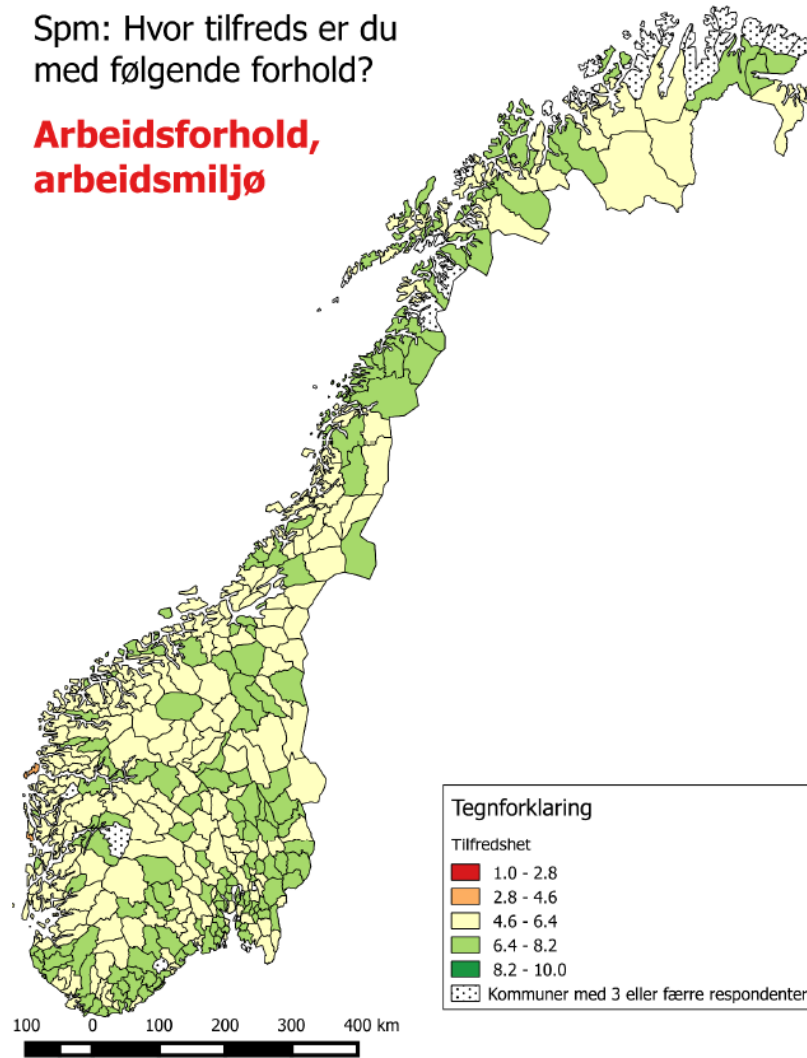
Inntekt fra gårdsdrifta

Trender i norsk landbruk 2002-2014

Spm: Hvor tilfreds er du med følgende forhold?

**Arbeidsforhold,
arbeidsmiljø**

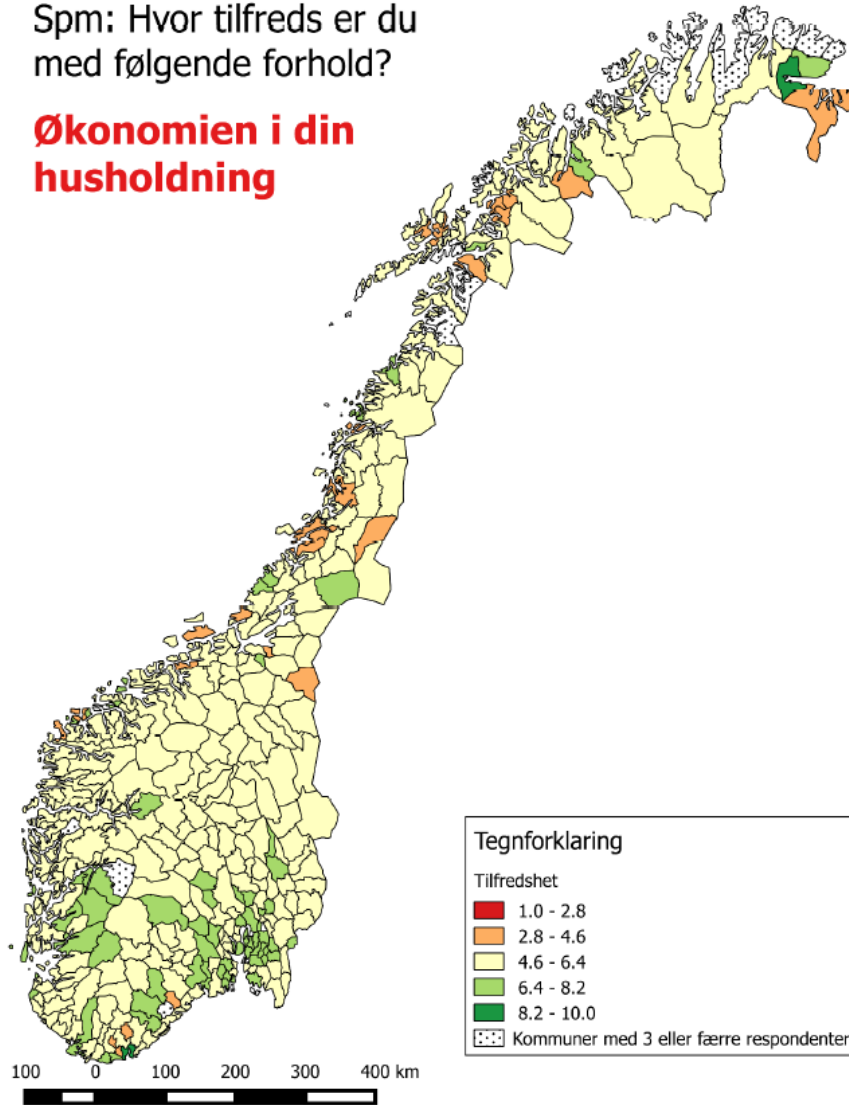

Trender i norsk landbruk 2002-2014

Spm: Hvor tilfreds er du med følgende forhold?

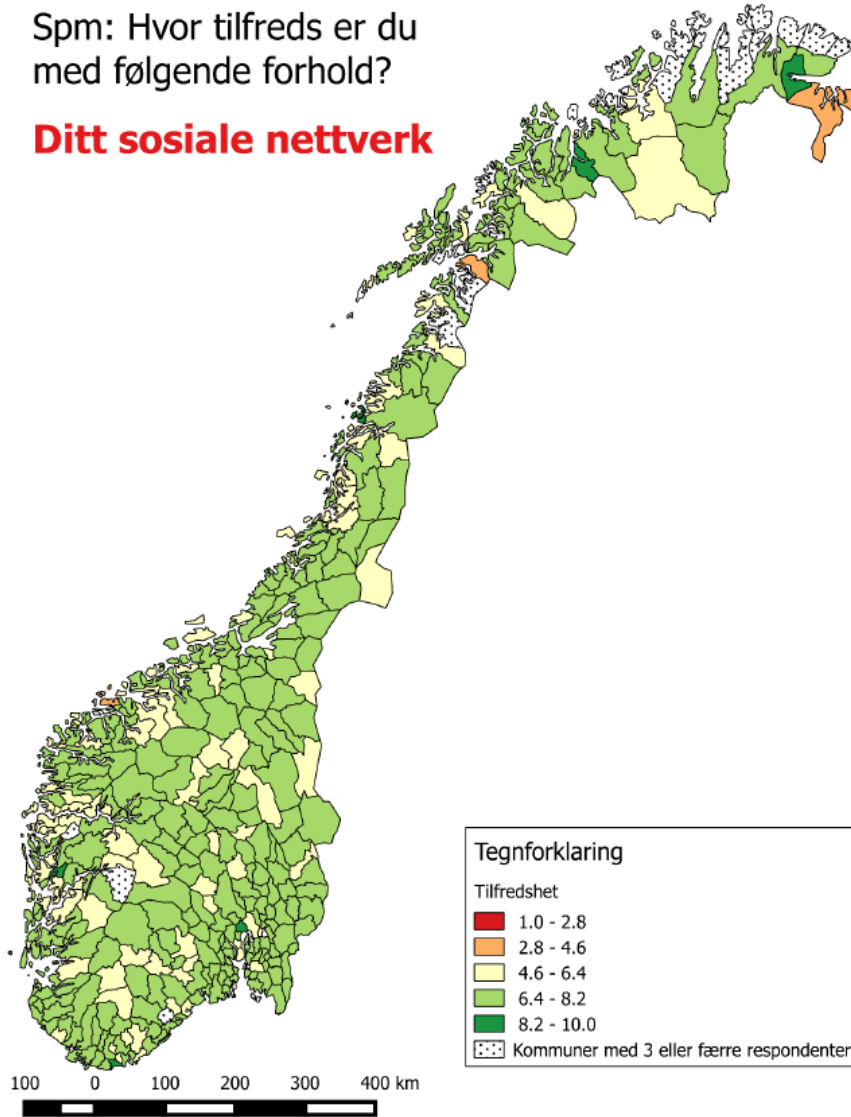
Økonomien i din husholdning

Trender i norsk landbruk 2002-2014

Spm: Hvor tilfreds er du med følgende forhold?

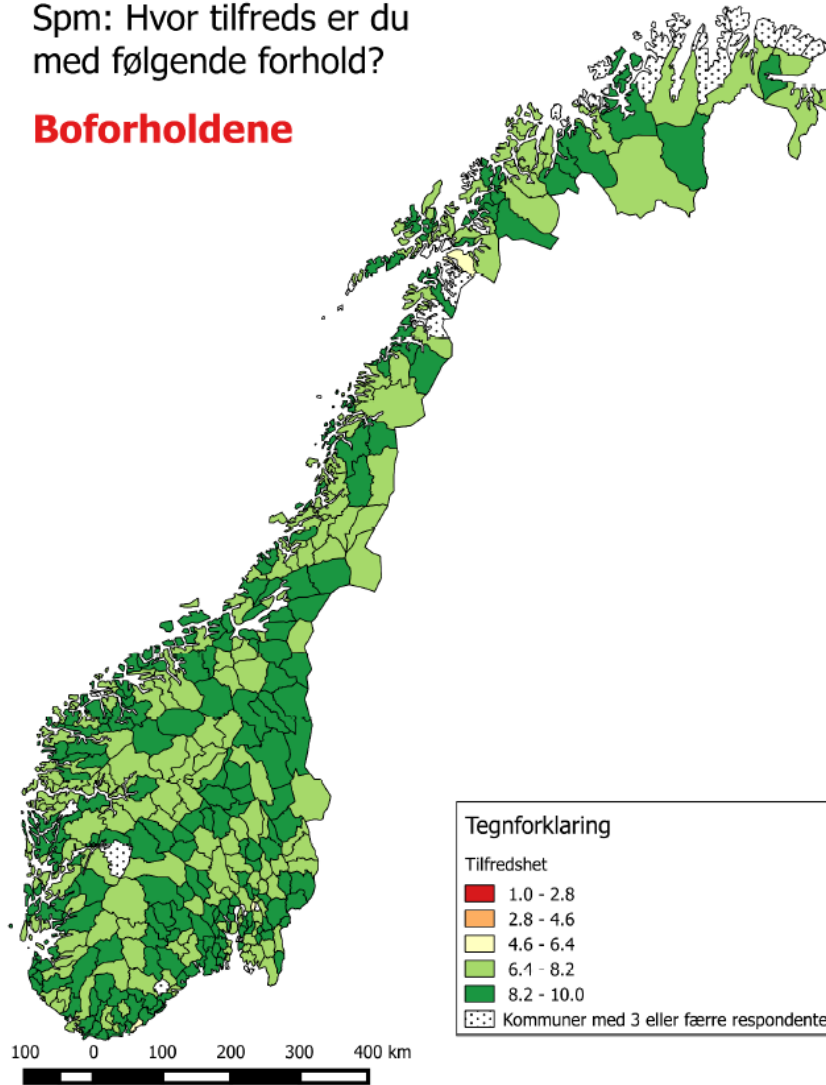
Ditt sosiale nettverk

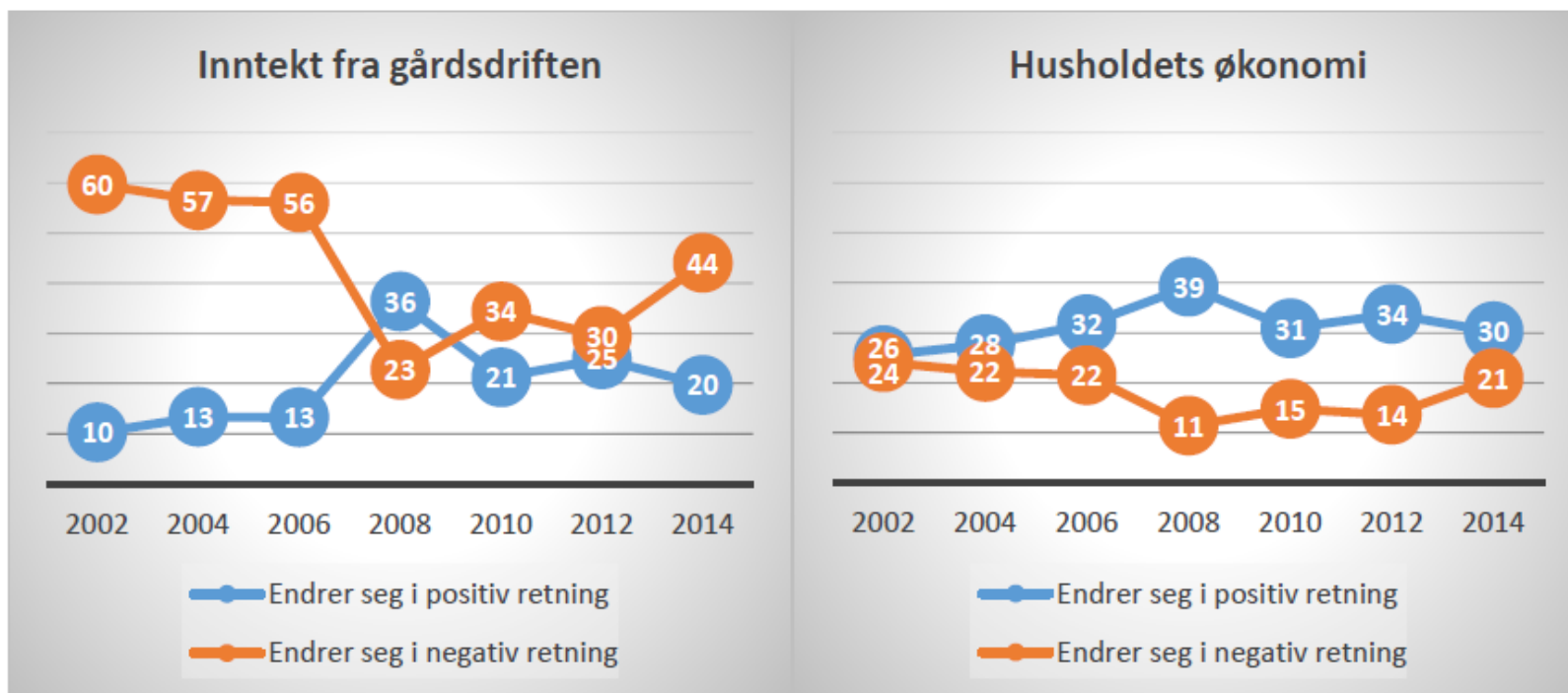
Trender i norsk landbruk 2002-2014

Spm: Hvor tilfreds er du med følgende forhold?

Boforholdene

Liten tro på bedre økonomi

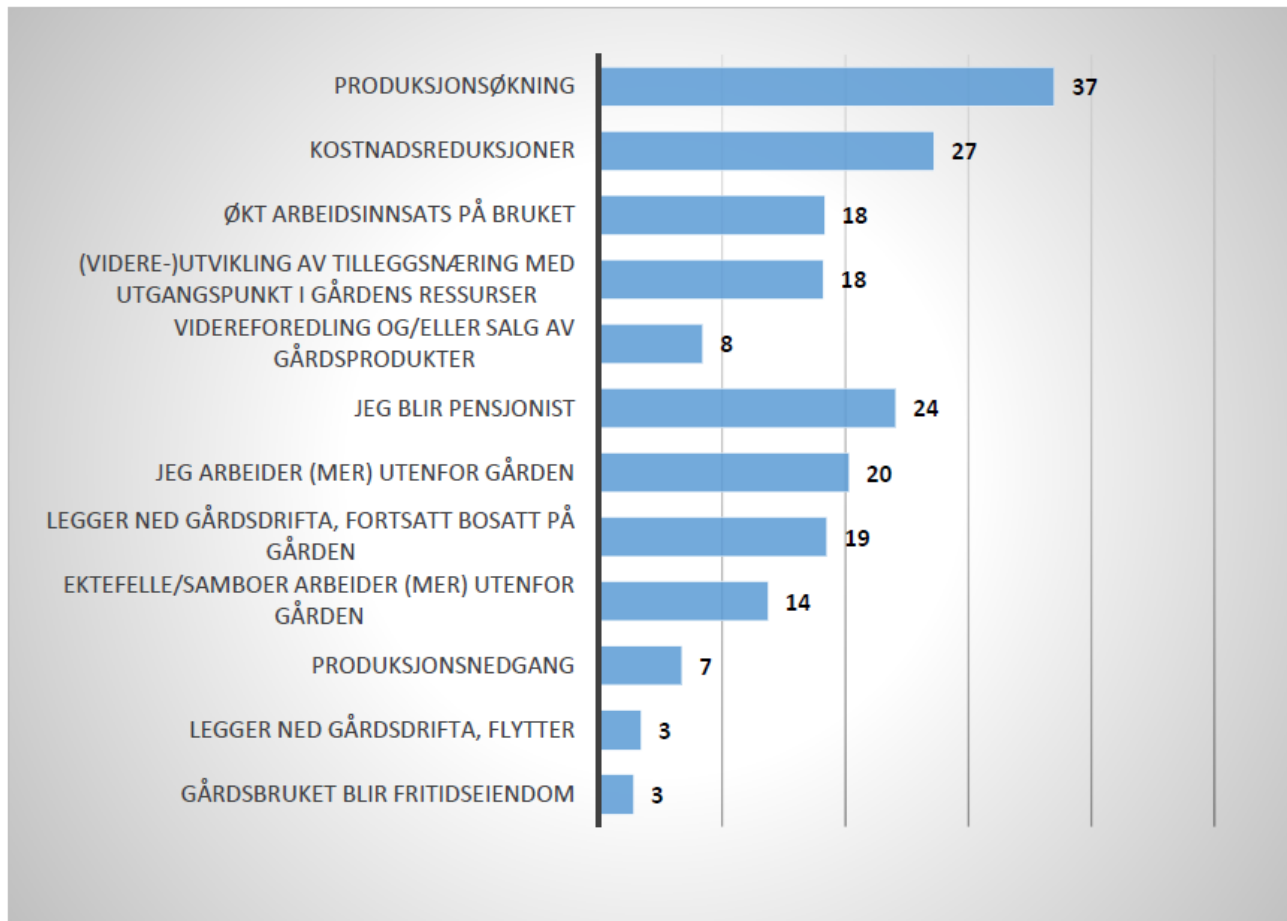

Figur 2.2: Andel bønder som tror økonomien i gårdsdriften og husholdet vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. De øvrige har svart «ingen endring» eller «Vet ikke». Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.

Trender i norsk landbruk 2014 (Bygdeforskning)

Sanns. utviklingstrekk neste 5 år

Figur 2.3: Sannsynlige utviklingstrekk for bonden og gårdsbruket de neste fem årene. Prosentandel som oppgir dette som sannsynlig. Trender 2014.

Utvikling i rådighetsformer på jordbruksareal

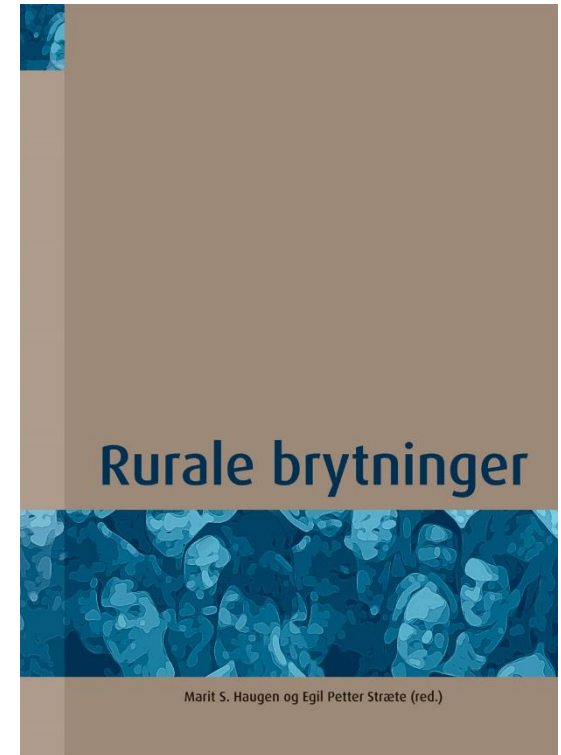
Landbruksbedrifter etter rådighetsformer og landbrukseiendommer i Norge 1959-2010

	Kategorier av rådighetsformer*					Landbruks eien- dommer
	Helt eid	Hovedsakelig eid	Hovedsakelig leid	Helt leid	Total	
1959	171 572	10 039	2 644	14 060	198 315	Ca. 210 000
Andel	87 %	5 %	1 %	7 %	101 %	
1979	86 401	22 353	6 428	10 120	125 302	191 707
Andel	69 %	18 %	5 %	8 %	100 %	
1999	31 994	23 455	9 543	5 748	70 740	200 900
Andel	45 %	33 %	13 %	8 %	99 %	
2010	16 226	16 148	10 508	3 742	46 624	185 098
Andel	35 %	35 %	23 %	8 %	101 %	

Utfordringer for distriktskommuner, småkommuner, landsbygda, bygder

- Næringsstruktur
  - Primærnæring redusert betydning
- Befolkning
  - Eldrebølge og kjønnskjevhet
- Infrastruktur
  - Samferdsel, IKT, bolig
- Tjenester
  - Tilgang på kompetent arbeidskraft
- Fritidstilbud
  - Variert kulturtilbud
  - (For) mye friluftsliv

STATUS
QUO

- Status quo er ikke et værende sted
  - Gjengroing, økende monokultur og tap av biologisk mangfold
  - Grensevernet under press
  - Underdekning på viktige jordbruksvarer
  - Økende bondeensomhet
  - Konsentrering og sentralisering uten forbedra konkurransekraft
  - Areal ut av drift i marginale jordbruksområder
  - Rask reduksjon i antall bruk

AGROPRO

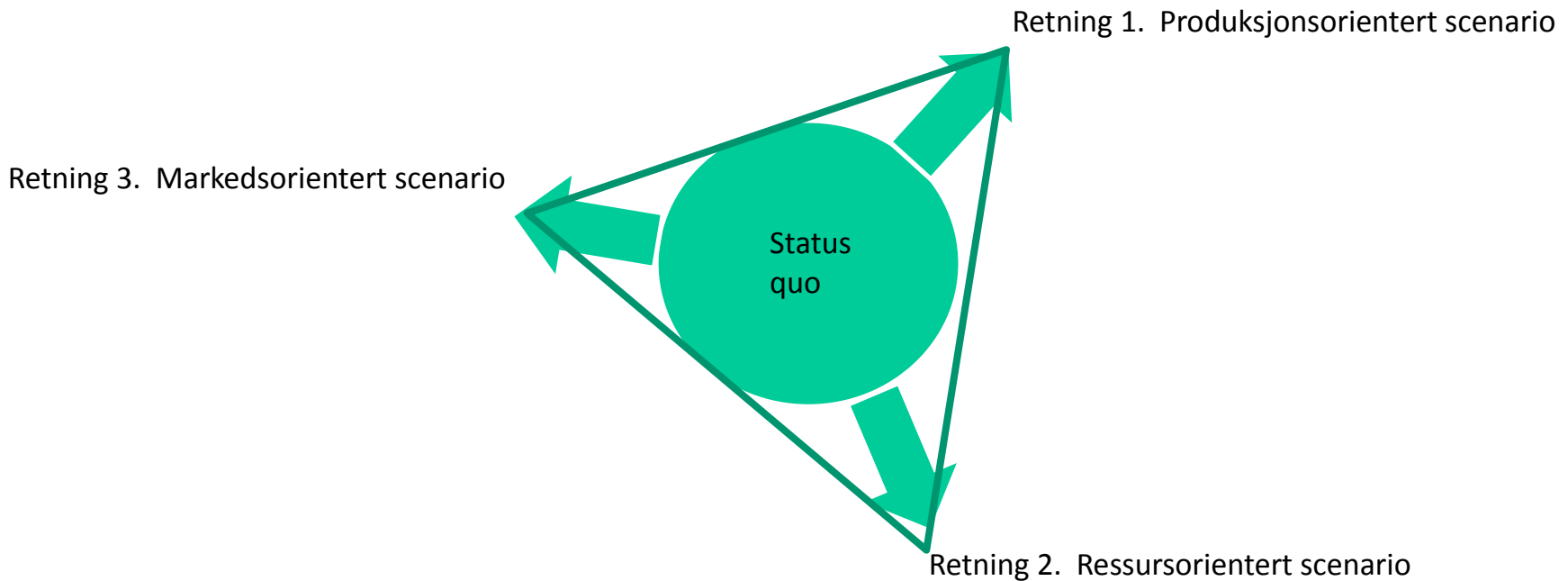
SENARIO FOR MER NORSK MAT

Jostein Vik
Bjørn Egil Flø
Norsk senter for bygdeforskning

SENARIOMODELL

Landbrukets handlingsrom

PRODUKSJONSORIENTERT SENARIO

- Overordna politikk og føringer
  - Verkemiddelstyrt «maksimering» av norsk matproduksjon
  - Effektivitet og produktivitet er normene
  - Fortsatt grensevern er nødvendig og akseptert (proteksjonistisk politikk)
  - Omfattande import av innsatsfaktorar
- Sentrale virkemidler
  - Produksjonsdrivande tilskot
  - Fjerning av kvoter og andre produksjonsregulerende ordningar
  - Jord- og konsesjonslov brukes til å støtte opp under sammenslåing mv.
  - Subsidiert av kraftfôrpris

RESSURSORIENTERT SENARIO

- Overordna politikk og føringer
  - Virkemiddelstyrt bruk av norske innsatsfaktorar – areal og grovfôr
  - Ressursutnytting er en sentral norm
  - Vilje til sterk kanalisering
  - Sterkt importvern av jordbruksprodukter og innsatsfaktorar (isolasjonistisk politikk)
- Sentrale virkemidler
  - Ekstensive driftsformar spesielt støtta – spesielt beitebruk
  - Arealtilskudd
  - Investeringsstilskudd
  - Sterkt jordvern/regulering av eiendomsforhold
  - Styrka (praktisering av) driveplikt
    - Forbud eller skattlegging av passivt eierskap (?)

MARKEDSORIENTERT SENARIO

- Overordna politikk og føringer
  - Etterspørselsdrevet intensivering
  - Markedsaktører regulerer produksjonen
  - Bonden sjølv skal tilpasse produksjonen og gjøre de valg som trengs
  - Sterk reduksjon i tilskotsordningane – nær null
  - Åpne grenser
  - Norske matvareprisar tett på internasjonale matvarepriser
  - Internasjonalt skiftande kraftfôrprisar
- Sentrale virkemiddel
  - Ingen/lite offentlig inngripen i markedet
    - Ingen produksjonskvotar eller husdyrkonsesjonsavgrensingar
    - Omsetjinga av landbrukseigedomar er likestilt med anna eigedomsomsetjing.
  - Private miljø- og velferdsstandarder

Bonden og landbruket har klart seg gjennom store endringsprosesser tidligere....

- ✓ 60-tallet
- ✓ Hitra-aksjonen
- ✓ Krisen på 80-tallet
- ✓ Gunnhild Øyangen
- ✓ WTO-tilpasning
- ✓ Finanskriser i inn- og utland

Hvor ligger så mulighetene?

De store samfunnsutfordringene

- Befolkningsvekst
- Klimaendringer
- Energibehov
- Økt konkurranse om naturressursene
  - Forbruk av ikke-fornybare ressurser og knappe arealressurser
- Behov for sikker produksjon og fordeling av nok og trygg mat

<http://www.freeimages.com/photo/1372599>

Vann
Mat
Energi

Finne økologisk, økonomisk og sosial bærekraftige løsninger

EAT Stockholm Food Forum er et globalt initiativ som kobler mat, helse og bærekraft på tvers av forskning, politikk og næringsliv.

Det arrangeres i år fra 1. til 2. juni.

EAT er etablert av Stordalen Foundation, med Stockholm Resilience Center, Universitet i Stockholm, som hovedpartner, og utvikles i samarbeid med verdensledende aktører.

Målet med EAT er å fremme interdisiplinærforskning på sammenhengen mellom mat, helse og bærekraft og stimulere innovasjon og verdiskapning i næringslivet, samt utforme kunnskapsbasert politikk og øke bevissthet hos forbrukere om sunne, bærekraftige valg.

Er bioøkonomien løsningen når oljealderen tar slutt?

Visjon: En evolusjonær overgang fra en økonomi basert på forbruk av fossile ressurser til produksjon av fornybare ressurser (Zilberman et al., 2013).

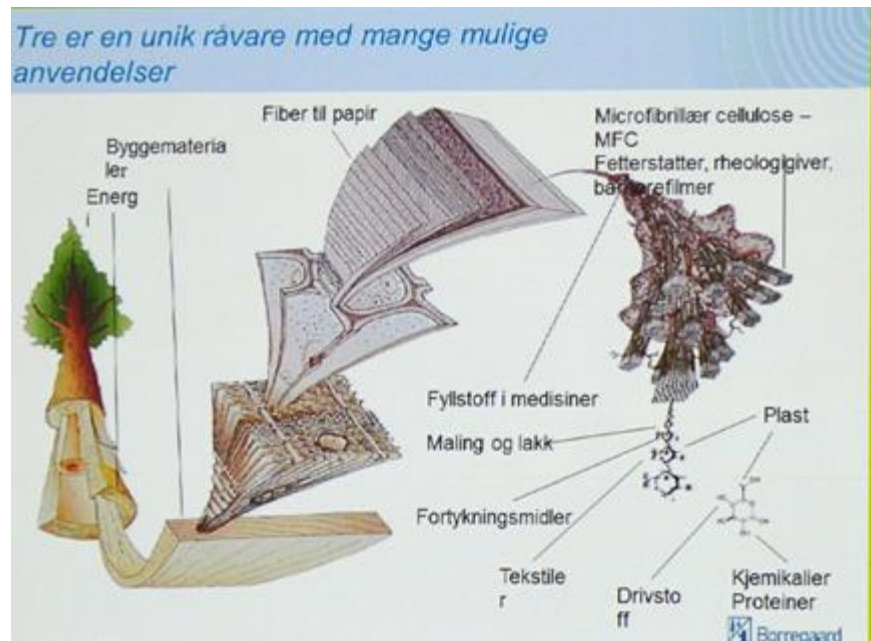
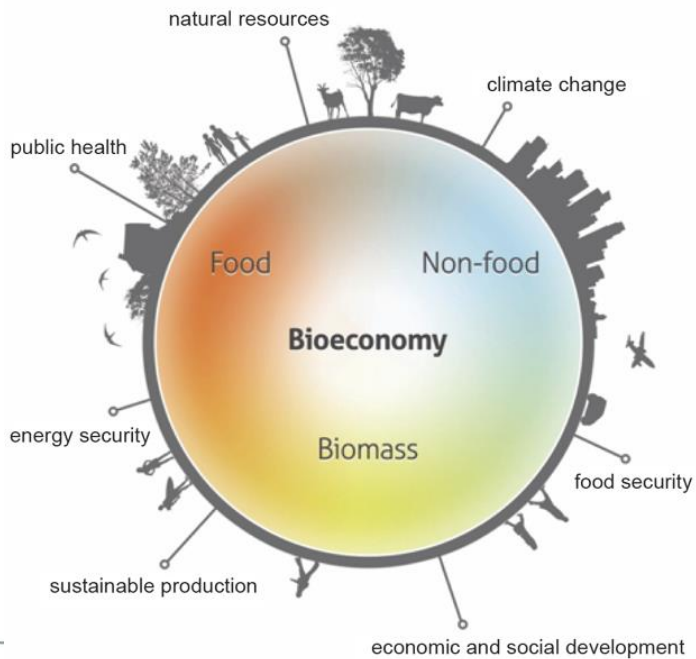

<http://www.freeimages.com/photo/1275425>

Tilbake til fotosyntesen!

Fra de store utfordringene i det store, til de store utfordringene i det små....

Hva kan vi påvirke selv?

Innovasjonskraft - bygdeutvikling

menneske

ressurs

idé

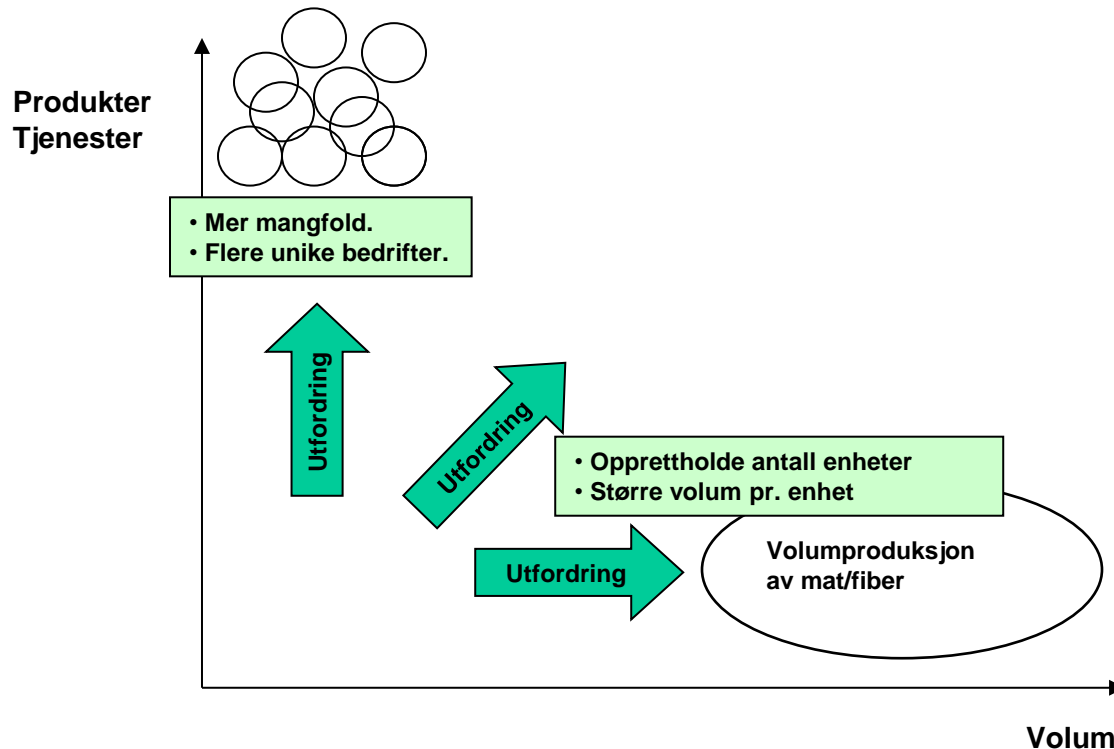

Hvilke ressurser har bygdesamfunnet?

- Mennesker og kunnskap om hverandre
- Jord
- Skog
- Utmark
- Fjell
- Berggrunn
- Vann
- Bekker og elver
- Bygninger
- Dyr – tamme og ville
- Kulturlandskap
- Frisk luft
- Stillhet
- Unikhet

Volum og/eller mangfold i landbruket?

Effektiviserings- og volumstrategi

- Må forholde seg til rammebetingelser (WTO, EU, norsk landbrukspolitikk)
- Vil omfatte størstedelen av matproduksjonen og storparten av kulturlandskapet
- Produksjonseffektivitet, kompetanse, kapital og bedriftsledelse blir viktigere enn før
- Kostnaden pr. produsert enhet må reduseres !
- Større enheter, spesialisering
- Stor fallhøyde/risiko ved liten egenkapital, svak kompetanse og dårlig bedriftsledelse

Differensieringsstrategi

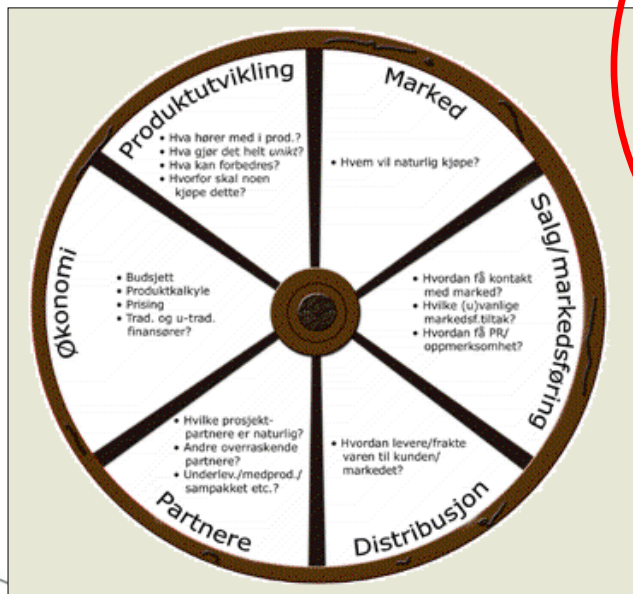
- Nokså uavhengig av ”rammebetingelser”
- Større muligheter for den enkelte – men, også større risiko for ikke å treffe markedet
- Nokså liten del av matproduksjon, men større verdiskaping per enhet
- Mindre kapitalkrevende (i starten...?)
- Krever kreativitet, bedriftsledelse, markedskunnskap og kremmerholdning

Utfordringer i en differensieringsstrategi

- Hva er produktet ?
- Hvem er kunden ?
- Hvordan når jeg kunden ?
- Hva er riktig og mulig pris ?

Hvem får jeg hjelp av ?

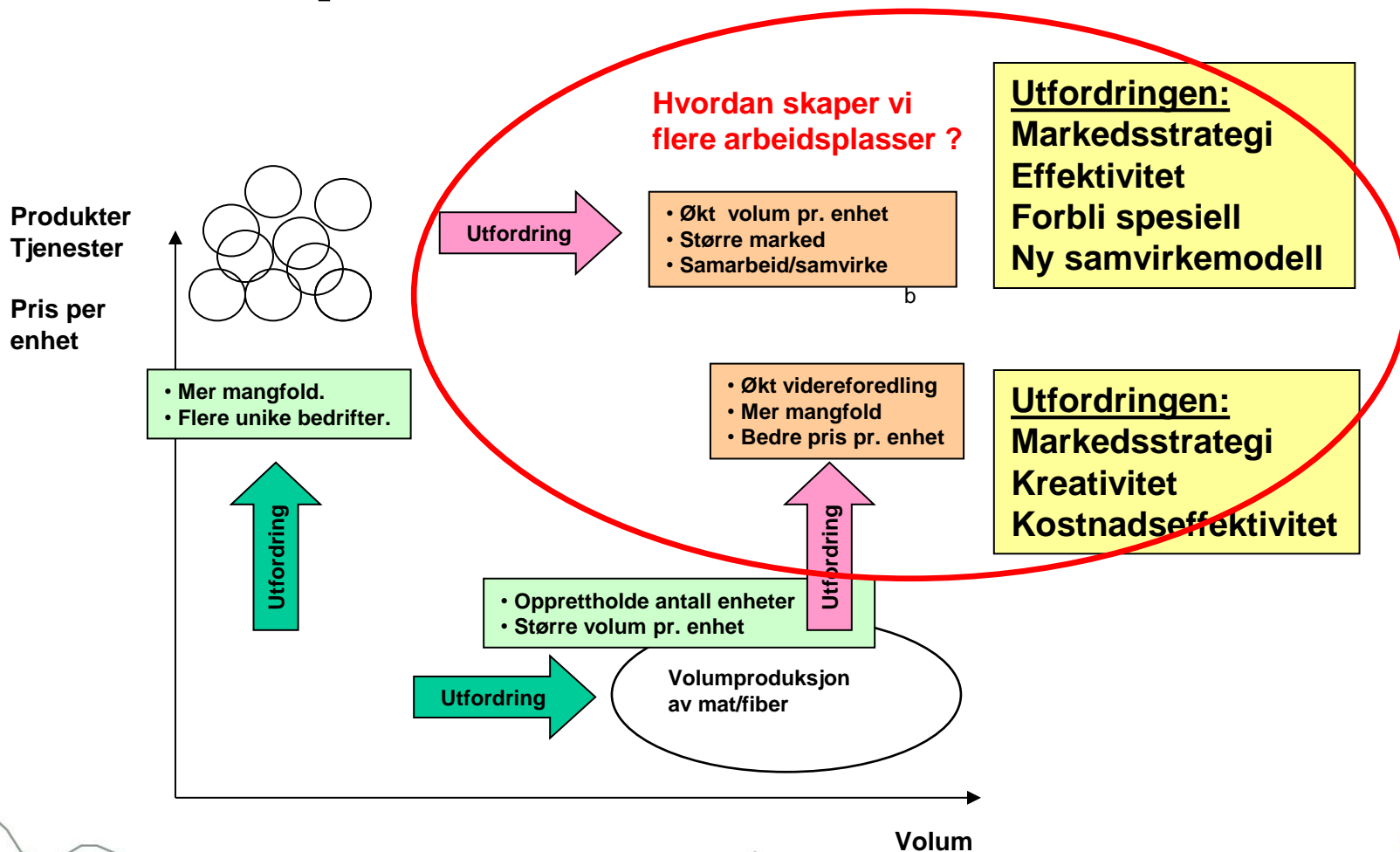

- Produktutvikling
- Konseptutvikling
- Kunde og marked
- Salg og markedsføring
- Distribusjon

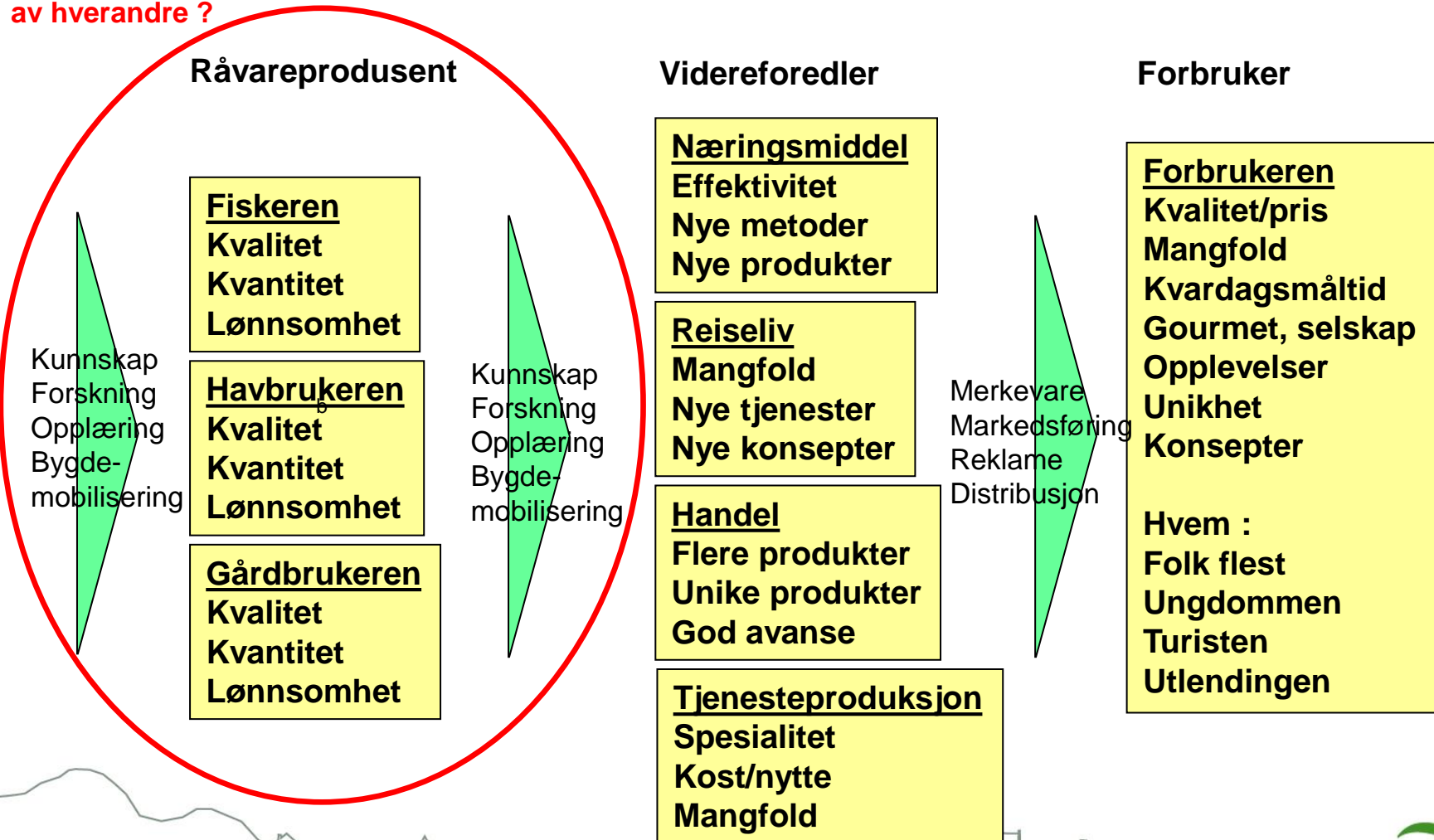

Mer lokal foredling gir flere arbeidsplasser

Nettverk og allianser på tvers av etablerte verdikjeder

Hva kan vi lære av hverandre ?

Utnytter vi eksportmulighetene?

- Pris/merverdi-fokus?
- Volum-markeder eller segmenterte markeder?
- Land eller høginntektsgrupper?

For et landbruk med færre aktører blir det enda viktigere enn før å videreutvikle bygdene og skape aktive og attraktive lokalsamfunn

Lokal samfunnsutvikling

Suksessfaktorer

- Grundige forberedelser før prosjektstart
- Detaljert gjennomføringsplan
- Jobbe på tvers av kulturer og profesjoner
- Forankring på tvers av kommunale etater (næring, stedsutvikling, kultur, skole m.m.)
- Invitere skeptikere til samarbeid
- Overkommelige aktiviteter, realistiske planer og mål
- Coaching og skoling av prosjektdeltakere
- Teamarbeid
- Lokalt eierskap

Fallgruver

- Sprikende interesser i ledelse og styringsgruppe, uklare planer og mål
- Organisering, forankring, ansvar og eierskap ikke avklart fra start
- Hyppig skifte av prosjektleder
- Administrative oppgaver overskygger utviklingsarbeidet
- Prosjekteier tar for gitt at prosjektleder forstår krav til ledelse, organisering og rapportering
- Prosjektleder gjør alt i prosjektet
- Dugnadsslitasje
- Har ikke tenkt på kjønn, aldersgruppe og målgruppe i mobiliseringen

Bygda har fortrinn som arena for nyskaping

- Folk med mye erfaringsbasert kunnskap
- Oversiktlig
- Organisasjonskultur for å skape når det kreves

- Hva vil vi med lokalsamfunnet vårt?
- Hvilken kompetanse har vi som kan utvikles?
- Hva slags kompetanse mangler?
- Hvem kan være drivkrefter i utviklingen?

Med aktivt arbeid for lys i alle hus...

..er bygdene og landbruket framtidens store ressurs for verdiskaping i Norge !

